

Uluslararası
İmam-ı Rabbani
Sempozyumu
Tebliğleri

HÜDÂÎ VAKFI
YAYINLARI

AZİZ MAHMÛD HÛDÂYİ VAKFI YAYINLARI

No : 03

Editör

Prof. Dr. Necdet TOSUN

Sekreteryâ

Furkan MEHMED

Grafik&Tasarım

Ahmet DUMAN

Baskı

İstanbul - 2018

ISBN 978-605-68070-2-2

"Aziz Mahmûd Hüdâyi Vakfı Yayınları"

"Aziz Mahmûd Hüdâyi Vakfı İktisadi İşletmesi"ne aittir.

İletişim:

Aziz Mahmûd Hüdâyi Vakfı İktisadi İşletmesi

Küçükçamlıca Mah. Duhancı Mehmet Sok. No: 33/1

Posta Kodu: 34696 Üsküdar / İstanbul

Tel: 0216 428 39 60 Faks: 0 216 339 47 52

İmâm-ı Rabbânî'nin Kelâmcı Kişiliği

Talha Hakan Alp¹

Giriş

1. İmâm-ı Rabbânî'nin kelâmcı kişiliğine girerken, onun itikadî meselelere yaklaşımda benimsediği esaslar, usûller ve kaynaklar konusunda herhangi bir kafa karışıklığına mahal vermemek adına kendisinin Ehl-i sünnet çizgiye bağlı bir âlim olduğunun altını çizmeliyim.

2. Gerek hayatıyla ilgili bilgiler, gerek yazdığı eserler, gerekse mektuplarının muhtevası bu konuda fazladan izaha gerek bırakmayacak kadar açıktır.

3. Bu itibarla Ehl-i sünnet âlimlerin itikadî meselelerde sahip oldukları kaynak ve usûl anlayışı İmâm-ı Rabbânî tarafından da benimsenmiştir.

4. Ehl-i sünnet içinde zamanla muhtelif mezheplerin ortaya çıktığını biliyoruz. İmâm-ı Rabbânî bunlar arasında fıkhen de müntesip olduğu Hanefîlerin temsil ettiği ekole intisaplıdır. Ancak onun özellikle kelâm alanında belli bir mezhebe intisabı sıradan bir kimsenin intisabı gibi değerlendirilmemelidir. İmâm-ı Rabbânî kelâm alanında kendinden önceki müktesebatı tahlil edebilecek; yerine göre tercih, yerine göre ta'dil ve tenkit ortaya koyabilecek bir yetkinliğe sahiptir.

5. Bu itibarla İmâm-ı Rabbânî, bilhassa sûfî kimliğinin etkisiyle kelâm-felsefe-tasavvuf denkleminde kendine has yorumlar ve fikirler de geliştirmiştir. İlerleyen satırlarda vereceğim örneklerin, onun tipik bir müntesip olmadığı, Ehl-i sünnet kelâm ve tasavvuf ekollerine katkılar sunan önemli bir sima olduğu konusunda yeterli fikir vereceği kanaatindeyim.

6. İmâm-ı Rabbânî'nin kelâmda Ehl-i sünnet içi ekollerden hangisine bağlı olduğu konusunda ilave olarak şunları da ifade etmeliyim. İmâm-ı Rabbânî her ne kadar klasik akaid-kelâm konularında [genellikle Mâtürîdîler olarak anılan] Hanefî kelâmcıların görüşlerini paylaşa da, felsefî kelâmın ilgi alanına giren metafizik, doğa felsefesi gibi sahalardaki görüşleri, büyük oranda geç dönem Eş'arî imâmların çizgisiyle örtüşmektedir. Bunun sebebi, ilgili alanda Eş'arî kelâmının

---

1 Araştırmacı Yazar

daha fazla gelişmiş olması, Ehl-i sünnet adına ortaya görüş koyanların –en azından bilindiği kadarıyla- Eş’arî âlimler olmasıdır.

7. Dolayısıyla felsefi-kelâmî meselelere dair mülahazalar ortaya koyan İmâm-ı Rabbânî ve onun seviyesinde bir kelâmcının temel meselelerde Hanefî olsa bile bu konularda Eş’arî çizgiden beslenmesinde şaşılacak bir şey yoktur.

8. Bu itibarla İmâm-ı Rabbânî’nin kelâmî görüşleri sadedinde, ehl-i hadisi, Mâtürîdî’si ve Eş’arî’siyle, bilumum Ehl-i sünnet çevrenin benimsediği esasları burada ayrıca tâdad etmeye gerek olmadığını düşünüyorum.

9. Sadece şu kadarını söyleyebilirim. Mesela Tahavî’nin, *el- Akidetü t-Tahaviyye* namıyla mâruf eserinde yer alan inanç prensiplerinin İmâm-ı Rabbânî’nin kelâmî görüşlerinin de omurgasını oluşturduğunu düşünebiliriz. Nitekim söz gelimi kaza-kader, imâmet veya sahâbe arasındaki siyasî mücadeleler vb. mevzularda dönemin şartlarına göre farklı ton ve vurgulara sahip olsa da, İmâm-ı Rabbânî’nin herhangi bir Ehl-i sünnet âlimin söylediklerinden farklı bir şey söylemediği malumdur. Bunun için tebliğimde akaid-kelâm kitaplarındaki konu başlıklarını sıralayarak İmâm-ı Rabbânî’nin itikadî-kelâmî görüşlerini değerlendirmeyeceğim.

10. İmâm-ı Rabbânî’nin kelâmcı kişiliğinin kendine özgü renk ve desenlerini görebilmek için onun bir sûfi olduğu gerçeği üzerinden hareket etmek gerektiğini hususen ifade etmeliyim. İmâm-ı Rabbânî bir sûfi olarak, Allah’ın zat ve sıfatlarına ilişkin kelâmî problemleri, yaşadığı seyr ü sülûk tecrübesiyle ayrı bir müşahadeye tâbi tuttuğundan ilgili meseleleri özgün biçimde izah edebilmektedir.

11. Ancak sadece bununla iktifa etmek İmâm-ı Rabbânî’nin kelâmcı kişiliği konusunda kâfi ve şâfi bir fikir vermeyecektir. Zira İmâm-ı Rabbânî’nin kelâmla ilişkisi bununla sınırlı değildir. Bunun yanında İmâm-ı Rabbânî’nin, filozoflar, sûfiler ve kelâmcılar arasında tartışılmış bulunan felsefi-kelâmî konularda gerek filozoflara, gerek kelâmcılara, gerek sûfilere yönelttiği eleştirileri ve kendine özgü görüşleri de bulunmaktadır.

12. Bu demek oluyor ki, İmâm-ı Rabbânî’nin kelâmcı kişiliğini resmetmek için önce yerleşik kelâmî görüşlere kattığı izah zenginliğini, ardından yerleşik görüşleri tenkit edip ortaya attığı yeni görüşleri birkaç misâl üzerinden değerlendirmemiz icap edecek.

13. Tebliğin elverdiği ölçülerde birinci hususa misâl olarak “Allah’ın arşa istivası” ile “halku’l-Kur’ân” konularını; ikinci hususa misâl olarak Allah’ın sıfatlarıyla zati arasındaki ilişkisi, âlemin varlığının mahiyeti ve cevher-araz konularını ele alacağım.

Arşa İstiva Meselesi

Kur'ân ve Sünnet naslarında yer yer Allah'ın arşa istiva ettiği yönünde ifadelerle karşılaşırız. İstiva kelimesinin ilk akla gelen sözlük anlamı “oturmak”, “yerleşmek” demek olduğundan, ilgili naslar karşısında, Allah'la arş arasında, biz yaratılmış varlıkların birbirleriyle ilişkilerini andıracak bir keyfiyet akla gelmektedir. Nitekim Allah'ı yaratıklara benzeten/müşebbihe, O'nu cisim gibi algılayan ya da cismanî keyfiyette kurgulayan/mücessime bazı çevreler Allah'ın arşa istivasını, biz insanların herhangi bir oturağa oturup yerleşmesi gibi bir keyfiyet içinde tasavvur etmişlerdir. Bunun etkisiyle erken dönemlerden itibaren ilgili nasların doğru anlamı hem bir kelâm problemi hem bir tefsir problemi olarak literatürde ağırlık kazanmıştır.

Ehl-i sünnet içi çevreler, ilgili nasların te'vilinin cevazı hususunda ihtilaf etsele de, bunları Allah'ı insana benzetecek ya da O'na cismanî keyfiyet bulaştıracak biçimde yorumlamama konusunda ortak hassasiyete sahiptirler.

Ehl-i hadis çevre ve birçok erken dönem kelâmcısı bu nevi nasları tefsir ve te'vilden uzak durmayı, “Allah arşa istiva etmiştir” sözüyle iktifa etmeyi doğru bulmuşlardır. Bunların yanında özellikle sonraki dönem kelâmcılar ilgili nasları te'vil yoluna gitmiş, istivaya çeşitli anlamlar vererek Allah'la arş arasında O'nun kudsîyetine hâlel bulaştırabilecek anlama biçimlerini ötelemeye çalışmışlardır.

İmâm-ı Rabbânî'nin bu konudaki genel tavrı sonraki dönem kelâmcılarının tavrıyla kesişmektedir.

Allah'ın, her türlü noksanlık ifade eden niteliklerden münezzehe olduğunu ifade eden İmâm-ı Rabbânî, onun zaman ve mekândan da münezzehe olduğunu belirtir. Bu sadette Allah'ın arşa istivasının, onun bir mekâna yerleşmesi gibi düşünülmesi gerektiğini, arşı da arşın altında yer alan varlıkları da Allah'ın yoktan var ettiğini, bunlara asla ihtiyacı bulunmadığını ifade eder.

Allah'ın arşa istivasının, işin özünü kavrayamayan bazı kesimlerin dediği gibi arşın üstünde olmak, dolayısıyla bir yönde bulunmak demek olmadığını ifade eden İmâm-ı Rabbânî, sonradan yaratılmış bir şeyin, ezeli varlığın makam ve karargâhı olamayacağını belirtir.¹

Buraya kadar kendinden önceki birçok kelâmcının dile getirdiği hususları tekrarlayan İmâm-ı Rabbânî, bundan sonra arşın Allah'la hususî münasebetinin hikmetine dair kelâm literatüründe pek âşina olmadığımız tespitlerde bulunur.

1 *Mektûbât*, 2. Cilt, 67. Mektup.

İmâm-ı Rabbânî şunları söyler:

“Şu var ki, arş Allah’ın yarattıkları arasında en şerefli olan ve en fazla nuraniyet ve berraklık ihtiva eden şeydir. Bu nedenle arş, yaratıcının yüceliğini en açık biçimde yansıtmaya için aynalık hükmüne lâyık görülmüştür. Nitekim bu yansıtmaya özelliği sayesinde ona “Allah’ın arşı” deyimini kullanılmıştır. Yoksa arş ve diğer şeyler Allah’a nispetle birbirine eşit olup hepsi Allah’ın yarattığı varlıklardır. Şu kadar var ki, arşın başka şeylerde bulunmayan yansıtmaya kabiliyeti vardır. (Bu da Allah’ın arşın üstünde olduğu fikrini doğrulamaz.)¹

Halku’l-Kur’ân Meselesi

Cehmiyye ve Mu’tezile mezheplerinin öncü isimleri tarafından ortaya atılan Kur’ân-ı Kerim’in mahlûk-hâdis olduğu fikri kelâm tarihinde “halku’l-Kur’ân” probleminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ehl-i sünnet çevre Kur’ân-ı Kerim’in mahlûk olmadığı hususunda görüş birliği içindedir. Ancak meselenin detaylarına inildiğinde, geç dönem kelâm tartışmalarında Kur’ân’ın lafzıyla manası arasında bir ayrıma gidildiğini, birincisine kelâm-ı lafzî, ikincisine kelâm-ı nefsî dendiğini görmekteyiz.

Ehl-i sünnet kelâmcıların ekseriyeti kelâm-ı lafzînin mahlûk olduğunu savunurken, Hanbelî ve Ehl-i hadis çevrenin ekseriyeti kelâm-ı lafzînin mahlûk olmadığını, kadim olduğunu savunmaktadır.²

İmâm-ı Rabbânî Kur’ân-ı Kerim’in harf ve lafızlarından oluşan lafız örgüsünün bazı mektuplarında hâdis olduğunu belirttiği hâlde³ bir mektubunda bunların da kadim olduğunu savunmaktadır. Lafızların mutlaka bir sıraya bağlı olması, parçaları arasında bir öncelik ve sonralık gerektiği yönündeki itirazları ise tıpkı kendinden önce bu görüşü savunan Adudüddin el-Îcî gibi kelâm-ı lafzîye değil, insanlar olarak bizim okuma-yazma konusundaki yetenek ve araçlarımızın kısıtlılığına bağlamaktadır.

Bu konuda Adudüddin el-Îcî’nin görüşünün⁴ kendi görüşüyle örtüştüğünü belirten İmâm-ı Rabbânî el-Îcî’den farklı olarak görüşünü keşfiyle temellendirmektedir.

---

1 *Mektûbât*, 2. Cilt, 67. Mektup.

2 Adudüddin el-Îcî, *el-Mevâkıf*, s. 293-294.

3 Misâl için bkz: *Mektûbât*, 3. Cilt, 89. Mektup.

4 Adudüddin el-Îcî *el-Akâidü’l-Adudiyye*, s. 589-591. Celalüddin ed-Devvânî’nin şerhi, Muhammed Abduh’un haşiyesi ve Dr. Süleyman Dünya’nın tahkik ve takdimiyle birlikte basılı olan nüsha. (Daru ihyâi’l-Kütübü’l-Arabiyye-İsa el-Babî el-Halebî ve şürekâüh, 1. Baskı, 1958).

Varlıklar âleminin; his-vehim, nefsi'l-emr ve hariç diye üç mertebeye ayrıldığını belirten İmâm-ı Rabbânî, bu varlık mertebeleriyle ilgili keşfinde Kur'ân-ı Kerîm'in harflerinin, her ne kadar bizim zihinlerimiz onu bir takdim-tehir düzeni içinde tasavvur etmeye alışmış olsa da, bundan bağımsız olarak nazar edildiğinde hariç mertebesinde olduğunu belirtir ve bu mertebenin Allah'ın zatıyla, kadim se-kiz sıfatının bulunduğu meretebe olduğunu ifade eder.¹

Bu iki örnekte görüldüğü gibi İmâm-ı Rabbânî kendinden önceki kelâmcıların hepsi ya da bir kısmı tarafından paylaşılan görüşleri bir sûfi olarak yaşadığı manevî hâllerin sağladığı bir ufukla kendine has bir biçimde ifade ve izaha kavuşturmuştur.

Gerek istiva gerek Kur'ân-ı Kerîm Allah'la yakın alakalı iki kavram olduğundan bunların mahiyetine dönük kelâmî tartışmalarda insan idrak sınırlarının yetersizliği gibi önemli bir handikapla karşılaşmaktadır. Yerleşik kavram-yargı örgüsü içinde işleyen akıl yürütmelerin bir noktada tıkanması, tarafların sahanın ilgililerine farklı bir şey söyleyememeleri gibi çaresizlikler düşünülürse, İmâm-ı Rabbânî'nin kelime-kavram mekanizmasının nüfuz edemeyeceği bu alana daha hassas, daha latif bir kanal olan kalbî müşahede ile nüfuz etmiş olması, kelâmın tahlil ve tasvir imkânlarını zenginleştirmeye dönük birer katkı olarak görülebilir.

Şimdi sözün başında ifade ettiğim ikinci hususa ilişkin meselelere geçebiliriz.

Allah'ın Zatıyla Sıfatları Arasındaki İlişkinin Mahiyeti Meselesi

Cehmiyye ve Mu'tezile mezheplerinin öncüleri halku'l-Kur'ân meselesinde olduğu gibi Allah'a başka şeyleri ortak koşmama gerekçesiyle Allah'ın sıfatlarının zatıyla kâim ve kadim birer varlık olmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Bunların bir kısmı sıfatların varlığını kabul etmezken, içlerinden Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50) gibi bazı isimler de sıfatların varlığını kabul ettiği hâlde, bunların Allah'ın zatının aynısı olduğunu savunmuştur.²

Ehl-i sünnet kelâmcılar, Allah'ın sıfatlarının varlığını kabul eder ve ekseriyetle bunların Allah'ın zatının ne aynı, ne gayrı olduğunu savunur.³ İmâm-ı Rabbânî de birçok mektubunda bir ilke olarak bunun altını çizmiştir. Ayrıca aklın sınırları ötesine düştüğünü ifade ettiği bu görüşe Ehl-i sünnet kelâmcıların feraset nuru ve

1 *Mektûbât*, 3. Cilt, 100. Mektup.

2 Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Nşr., Naim Zerzor, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2009, s. 135-136.

3 Sadüddin et-Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye*, Nşr., Muhammed Adnan Derviş, yrs, trhs., s. 102.

Efendimiz'e ittibain bereketiyle nâil olduklarını belirtmiştir.¹

İmâm-ı Rabbânî bu konuda bir adım daha ileri giderek sıfatların zatın gayrı olmaması meselesinde “gayr” kelimesine kelâmcıların hususî bir anlam vererek zıtların birleşmesi sorununu aştıklarını söyledikten sonra buna gerek olmadığını, kelimeye sözlük anlamında olduğu gibi mutlak sûrette “başka” anlamı vererek de sıfatların zatın gayrı olmadığını savunabiliriz demiştir.

Bu durumda mantıkçıların, kendisini, zıtların birleşmesi açmazıyla/çelişkisiyle eleştireceklerinin farkında olan İmâm-ı Rabbânî, söz konusu çelişkiyi, çelişki için zaman ve mekân birliği gerektiğini, oysa zat-sıfat dairesinde zamanın da mekânın da olmadığını gerekçe göstererek cevaplamaktadır.²

İmâm-ı Rabbânî sadece söz konusu prensibi savunmakla kalmamış, bunun yanı sıra birçok tasavvufî meseleyi de bu ilke üzerinden çözüme kavuşturmuştur.

Bir misâl olarak İbnü'l-Arabî'nin hariç mertebesinde mücerred ahadiyeti itibarıyla Zât-ı Bârî'den başka bir şeyin olmadığı yönündeki görüşüne eleştiri getirirken kelâmcıların bu görüşünden yararlanmıştı. Hariç mertebesinde hem Zât-ı Bârî'nin hem de sekiz hakikî sıfatının bulunduğu ileri süren İmâm-ı Rabbânî Ehl-i sünnet âlimlerin sıfatların Zât-ı Bârî'ye zaid olduğu yönündeki görüşlerini referans göstermiştir.³

Âlemin Varlığının Mahiyeti Meselesi

Âlemin varlığının mahiyeti konusu hem İmâm-ı Rabbânî'nin kelâmî görüşü bağlamında hem de vahdet-i vücûdçu sûfilerle, onların tam karşısında yer alan kelâmcılarla kurduğu ilişki bağlamında özellikle tetkik edilmesi gereken bir konudur.

İmâm-ı Rabbânî vahdet-i vücûdçu sûfiler gibi temelde âlemin varlığını gölgesel bir varlık olarak kabul eder. Ancak bu gölgesel varlığın ayrı bir varoluşla var olduğunu düşündüğünden vahdet-i vücûdçulardan ayrılır. Zira onlar gölgesel varlığın ancak vehim ve hayal mertebesinde olduğunu düşünmekte ve mücerred ahadiyetten başka hariçte hiçbir varlığın bulunmadığını savunmaktadırlar.⁴

İmâm-ı Rabbânî'nin bu konuda, görüşlerinden ayrıldığı kesim sadece vahdet-i vücûdçu sûfiler değildir. İmâm-ı Rabbânî âlemin aslî bir varlığa sahip olduğunu

---

1 *Mektûbât*, 3. Cilt, 112. Mektup.

2 *Mektûbât*, 3. Cilt, 112. Mektup.

3 *Mektûbât*, 3. Cilt, 100. Mektup.

4 *Mektûbât*, 2. Cilt, 1. Mektup.

ileri süren kelâmcıları da itidalden uzak bulmakta, âlemin varlığının gölgesel olduğunu ileri sürerek kelâmcılardan da ayrılmaktadır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre âlemin varlığı haricî olsa bile buradaki haricî varlık mertebesi, vücûb âlemindeki haricî varlık mertebesinin bir gölgesidir.¹

İmâm-ı Rabbânî'nin, kelâma yönelttiği bu eleştiride yaşadığı tasavvuf tecrübesinin etkisi açıktır. Onun mektuplarını okuyanlar bu ve benzer konulardaki görüşlerinin yalın kelâmî-nazarî mülahazalardan çok bir sûfi olarak seyr ü sülûk sırasında idrak ettiği tasavvufî mârifetlere dayandığını bilirler.

Haddizatında herhangi bir kelâmî-felsefî konuda seyr ü sülûk tecrübesine müstenid itirazlar geliştirmek ne filozofların ne kelâmcıların geçerli sayacağı bir yöntemdir. Bu bakımdan sûfiye ait öznel birer seyr ü sülûk tecrübesi olması bakımından bunların bir filozofu yada bir kelâmcıyı görüşlerinden vazgeçireceğini düşünmek safdillik olsa da, filozof ve kelâmcıların cevaplayamadığı bazı sorulara yeni cevap imkânları sağlaması bakımından bu nevi tasavvufî varlık nazariyelerinden filozof ve kelâmcıların istifade etmesi gerektiğini söylemek de hakşinaslık olsa gerek.

Ayrıca İmâm-ı Rabbânî'nin varlık konularında sûfilerle kelâmcılar arasında bir noktaya konuşlanarak biraz sûfilerin biraz da kelâmcıların görüşlerini birbirlerine yaklaşmaları yönünde zorlamasını, iki çevre arasındaki mesafeyi kapatmaya dönük bir çaba olarak görmek de mümkündür.

Nitekim İmâm-ı Rabbânî yukarıda zikrettiğim meseledeki sûfilerle kelâmcılar arasındaki ihtilafî bir mektubunda şu sözleriyle te'lif etmeye çalışmaktadır: “Buradan da anlaşılıyor ki, her iki tarafça da eşyanın dış dünyada bir varlığı bulunmaktadır. Bu dünyanın ve âhretin hükümleri o varlığa bağlıdır. Ayrıca bu var oluş, vehmin ve hayalin ortadan kalkması ile ortadan kalkmaz. Böylece iki taraf arasında çekişmeye mahal kalmamış, ihtilaf ortadan kalkmış olur. Şu kadar var ki, sûfiler, uruç (yükseliş) vakitlerinde göz perdelerinde eşyanın varlığı görülmez olduğu ve Hak Sübhânehû'nün dışında hiçbir şey var (mevcut) olarak kalmadığı için bu var oluşu vehim düzeyinde kabul ederler. Âlimler ise, bu var oluşa vehim ifadesini kullanmaktan çekinirler. Bu var oluşa vehim düzeyinde bir var oluş demezler. Bu ifadeyi kullanmaları durumunda ehliyetsiz kimselerin kalkıp da “vehmin kalkması ile mevcudât da ortadan kalkar, binâenaleyh ne ebedî sevap ne ebedî azap olur” diye iddia etmelerinden korkarlar. (...) Vahdet-i vücûd görüşünde olan sûfiler de haklıdır. Kesrete kâil olan âlimler de haklıdır. Sûfilerin hâllerine uygun olan vah-

1 *Mektûbât*, 2. Cilt, 1. Mektup.

dettir. Âlimlerin durumuna uygun olan ise kesrettir. Zira şer'î kurallar farklılık ve hükümlerin değişmesi temeline dayanır ki, bu da kesreti gerektirir.¹

Cevher-Araz Meselesi

Îmâm-ı Rabbânî'nin bir sûfî olarak kelâma getirdiği açılım sadedinde zikre şâyan bir diğer mesele, aynı zamanda onun doğa felsefesine dair fikir verebilecek cevher-araz meselesidir.

Âlemin yapısı konusunda kelâmcıların başından beri cevher-araz düalitesi üzerine kurulu bir tasavvura sahip olduklarını biliyoruz. Bu tasavvura göre âlemde kendi başına kâim olabilen varlıklarla, kendi başına kâim olamayan varlıklar bulunmaktadır. Birinci sınıfa dâhil varlıklara “cevher-ayn”, ikinci sınıfa dâhil olanlara da “araz” denmektedir. Îmâm-ı Rabbânî sürekli ilahî tecellî hissi taşıyan bir sûfî olarak âlemde kendi kendine var olabilen varlık anlayışına karşı çıkmakta, âlemin bir bütün olarak araz konumunda olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre âlemde kendi kendine kâim olabilen herhangi bir varlık yoktur, bütün varlıklar arazdır ve hepsi de Allah'ın zatı ile kâimdir.

Îmâm-ı Rabbânî'nin şu ifadeleri bu konudaki görüşünü belgeler niteliktedir:

“Mümkinât, Allah Teâlâ'nın isimleri ve sıfatlarının sûretleri üzerine yaratılmış olduğundan bütünüyle arazdır, cevherlik kokusunu bile almış değildir. Varlıkları Vacib Teâlâ'ya bağlıdır. Felsefecilerin [ve kelâmcıların] âlemi, cevher ve araz diye ikiye ayırmaları sadece işin zâhirini görebildikleri içindir. Bir kısım mümkinâtın varlıklarının başka mümkinâtın varlığına bağlı olması, arazın başka bir araz ile var olabilmesi kabilinden olup, arazın cevher ile var olması kabilinden değildir. Hatta her iki arazın gerçekte kıyâmı Vacib Teâlâ'nın zatı iledir. Aralarında cevherlik sabit değildir.”

“Bu fakirin itikadına göre ise, Allah Teâlâ'nın sıfatları, zatı üzerine zait bir var oluş ile mevcuttur. Nitekim Ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimleri de bu görüştedir. Allah Teâlâ'nın isimlerinin ve sıfatlarının tecellîgâhı olan imkân âlemindekiler için de var oluş söz konusudur. Şu kadar var ki, imkân âlemindekiler, kendi başına var olamayan arazlar diye bilinir, imkân âlemindekiler için kendi zatı ile var olabilen demek olan cevherlik söz konusu değildir. Aksine her şeyin varlığı Allah Teâlâ'nın zatına bağlıdır.”²

Îmâm-ı Rabbânî aynı mektubun ilerleyen satırlarında kelâmcılar arasından Mu'tezilî Nazzam'ın (ö. 231/845) da bu gerçeği fark ettiğine, cevherlerin varlığını reddederek, evrendeki her şeyin arazlardan ibaret olduğunu savunduğuna dikkat

---

1 *Mektûbât*, 2. Cilt, 44. Mektup.

2 *Mektûbât*, 2. Cilt, 45. Mektup.

çeker; ancak Nazzam'ın mârifetinin eksik olduğunu, arazları Allah'ın zatına bağlamadığını dile getirerek bu nazariyeyi yetersiz bulduğunu söyler.¹

İmâm-ı Rabbânî aynı mektupta tıpkı bir kelâmcı gibi diyalektik bir üslup kullanmakta, cevher-araz konusundaki görüşünü, ileri sürdüğü mukadder itirazlarla bizzat kendisi sorgulayıp olgunlaştırmaktadır. İlerleyen satırlarda kelâmcıların "havadisın Zât-ı Bârî ile kıyamı mümkün değildir" prensibine dayalı bir itiraza da cevap vermektedir.

İtiraz şöyledir: Eğer iddia ettiğiniz gibi bütün mümkinât arazsa ve hepsi Allah'ın zatı ile kâimse, bu durumda hâdis olan arazların Zât-ı Bârî ile kıyamı gibi muhal bir durum söz konusu olmuş olmaz mı? İmâm-ı Rabbânî cevaben kendi ifadelerindeki kıyamın/kâim olmanın arazların hâsâ Allah'ın zatına hulûlü anlamına gelmediğini, sadece sübut ve istikrarlarının Allah'ın zatıyla olduğu anlamına geldiğini ifade ederek muradını beyan eder. İlaveten gelen bir soru üzerine de, arazların sübut ve istikrarı için felsefecilerin savundukları gibi illâ hulûl edecekleri bir mekânın gerekmediğini, bunun hulûle endeksli bir kıyam anlayışından kaynaklandığını, sübut ve istikrar anlamındaki kıyamın böyle bir gereğinin olmadığını belirtir.²

İmâm-ı Rabbânî bu konuda İbnü'l-Arabî'nin görüşünü de değerlendirir. Bu sadette İbnü'l-Arabî'nin âlemin bir aynda var olan arazlar topluluğu olduğu, bu ayın da Allah Teâlâ olduğu ve âlemin her an yenilediği yönündeki görüşüne yer verir. Özellikle âlemin sürekli yenilediği yönündeki son görüşüne itiraz eden İmâm-ı Rabbânî bu konuda İbnü'l-Arabî ile aynı fikirde olan birçok kelâmcıyı da hatalı bulur. Kelâmcıların bu konudaki delillerinin ikna edici olmadığını ileri süren İmâm-ı Rabbânî, İbnü'l-Arabî'nin görüşünün de seyr ü sülûk sırasındaki farklı müşahadelere kaynaklanan bir yanılısma olduğuna dikkat çeker. Fenâ ve bekâ makamlarını tamamlayan ârifin, insanları tekmil ve irşad için bu âleme tam rücu' ettiğinde âlemin sabit ve devamlı var olduğu gerçeğini ayan beyan göreceğini söyler.³

Sonuç

Tebliğin sunumuyla ilgili süre ve yer sınırlarını göz önünde bulundurarak birkaç misalle iktifa ettiğim bu meseleler İmâm-ı Rabbânî'nin kelâmî konularda temelde Ehl-i sünnet kelâmcıların çizgisinde mülâhazalar ortaya koyduğunu göstermektedir.

Bir kısım mülâhazaları kelâmcıların daha önce ifade ettikleri temel inanç

1 *Mektûbât*, 2. Cilt, 45. Mektup.

2 *Mektûbât*, 2. Cilt, 45. Mektup.

3 *Mektûbât*, 2. Cilt, 45. Mektup.

prensiplerinin tasavvufi bir üslûpla yeniden ifadesi sayılabilirken, diğer bir kısım mülahazaları özellikle tasavvufla kelâm arasındaki mesafeyi kısaltacak biçimde sûfilerle kelâmcıların görüşlerini te'lif-uzlaştırma tarzı mülahazalardır.

Bu vesileyle şunun altını özellikle çizmeliyiz: İmâm-ı Rabbânî, bilhassa varlık konularında bir yandan vahdet-i vücûdçu sûfilere diğer yandan kelâmcılara yönelik eleştirileriyle her iki kesimi de itidale davet eden bir konumdadır. İlgili sûfilere nasların ve nazar-ı aklînin çizdiği çerçeve karşısında daha fazla duyarlılık telkini yaparken, kelâmcılara da bilgi kanallarını zenginleştirmeleri, keşif ve sezgi kanalları karşısında daha duyarlı olmaları yönünde bir hatırlatmada bulunmaktadır. Bu yönüyle İmâm-ı Rabbânî'nin, tasavvufta kelâm lehine, kelâmda da tasavvuf lehine açılım sağlamaya çalışarak tarihî bir misyon yüklediğini söyleyebiliriz.

Ayrıca İmâm-ı Rabbânî'nin yüklediği tarihî misyonun sadece bununla sınırlı olmadığını da söylemeliyiz. O bunun yanında yüzyıllardır süregelen tasavvuf-kelâm karşıtlığını yumuşatma, taraflar arasında bir empati ortamı tesis etme çabasıdır. Nitekim birçok vesileyle vahdet-i vücûdçu sûfilerle kelâmcılar arasındaki ihtilafların özden çok söze taalluk ettiğini ifade etmesi, bunda da tarafların kendilerine özgü pozisyonlarının etkili olduğunu söylemesi bu açıdan değerlendirilmelidir.

Ancak İmâm-ı Rabbânî'nin vahdet-i vücûdçu sûfiler ile kelâmcılar arasında sergilediği bu uzlaştırıcı tutum genel değildir. Allah'ın fiillerinin ihtiyarlığı, kâfirlerin âhiretteki durumu gibi vahdetçi varlık anlayışıyla temellendirilen bazı muhalif görüş ve tutumlar karşısında İmâm-ı Rabbânî açıktan kelâmcıların yanında yer alır, bu konularda vahdet-i vücûdçu sûfileri net ve sert bir dille eleştirir.

Öyle görünüyor ki, İmâm-ı Rabbânî, naslarda muhteva ve sınırları belirlenmiş bulunan bu meselelerde hem nasların belirlediği çerçeveye sadakat adına hem bilhassa kâfirlerin âhiretteki durumu gibi Hindularla paylaşılan sosyal hayatın tetiklediği bazı zaafı meşrulaştırabilecek hususlarda taviz vermemek adına daha net ve sert bir tutum sergilemiştir.

Bu itibarla özette de belirttiğim gibi İbnü'l-Arabî'nin felsefî birikimi arkasına alarak bir tasavvuf öğretisi geliştirmesine karşın İmâm-ı Rabbânî onun eksik ya da yanlış bulunduğu fikirlerini tenkit ederken kelâmî birikimi arkasına almıştır. Kendinden önceki kelâmcıların takrir ettiği prensip ve kabullerin yanında bunlara paralel sonuçlar verdiği için Allah'a şükrettiği manevî tecrübesiyle, vahdet-i vücûdçu tasavvuf öğretisinin, belirttiğim gibi nasların çizdiği çerçeveyi zorlayan ve gayri Müslimlerle ilişkilerde zaaf doğurabilecek istikamette istismar edilen taraflarını tenkit etmiştir.